

Υπέροχη *Flora Graeca* (Sibthorpiana)

Ριζοπούλου Σ.¹ & Harris S.²

¹Τομέας Βοτανικής, Τμήμα Βιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 157 84 Αθήνα (srhizop@biol.uoa.gr)

²Department of Plant Sciences, University of Oxford, South Parks Road, Oxford OX1 3RB, UK (stephen.harris@plants.ox.ac.uk)

Περίληψη

Flora Graeca (Sibthorpiana) ονομάζεται ένα σπανιότατο, φημισμένο βιβλίο Βοτανικής με εξαιρετική εικονογράφηση, του οποίου η πρώτη έκδοση (1806-1840) κυκλοφόρησε σε 25 λυτά αντίτυπα. Ο John Sibthorp (1758-1796), καθηγητής Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, πραγματοποίησε δύο εξερευνησεις στην άγνωστη στους περιηγητές Ελλάδα, στα τέλη του 18ου αιώνα. Χάρη στη μεγάλη περιουσία του, στη συλλογή φυτών και τη φυτοθήκη του δημιουργήθηκε η δεκάτομη *Flora Graeca*. Το κόστος, η διάρκεια, ο ξαφνικός θάνατος του J. Sibthorp και οι υπέροχες υδατογραφίες του Ferdinand Bauer συνέβαλαν στη δημιουργία της φήμης της. Με το πέρασμα των αιώνων και άλλοι Βοτανικοί μελέτησαν φυτικά είδη από τις περιοχές που εξερεύνησε πρώτη η ομάδα του Sibthorp. Έτσι, διευρύνθηκαν οι γνώσεις μας για την ποικιλότητα των αυτοφυών μεσογειακών φυτών. Η *Flora Graeca* βρίσκεται ξανά στο προσκήνιο, στην αυγή του 21ου αιώνα, αποκαλύπτοντας τη βιοποικιλότητα που αναδεικνύουν οι υδατογραφίες του Bauer. Όσο περισσότεροι άνθρωποι γνωρίζουν την *Flora Graeca*, τόσο εκτιμάται η προσπάθεια που απαιτήθηκε για τη δημιουργία της πολύτιμης έκδοσης.

The magnificent *Flora Graeca* (Sibthorpiana)

Rhizopoulou S.¹ & Harris S.²

¹ Department of Botany, Faculty of Biology, National and Kapodistrian University of Athens, 157 84 Athens (srhizop@biol.uoa.gr)

² Department of Plant Sciences, University of Oxford, South Parks Road, Oxford OX1 3RB, UK (stephen.harris@plants.ox.ac.uk)

Abstract

Flora Graeca (Sibthorpiana) is one of the rarest illustrated books ever compiled; twenty five folio format copies were printed (1st edition). John Sibthorp, a wealthy, professor of Botany in Oxford, sought to make his reputation by collecting plant species, with his collaborators, through the Greek islands and the little known eastern Mediterranean, in the late 18th century. Astonishing costs, workmanship, intellectual effort involved in the completion, the untimely death of Sibthorp and the outstanding quality of the botanical illustrations of Ferdinand Bauer have all added to the fame of the ten volume edition (1806-1840). The later generations of botanists described and studied native plant species grown in areas visited by Sibthorp and his companion, and increased overall knowledge of the diversity of the species Sibthorp had discovered in the Levant. Nowadays, Bauer's illustrations for the *Flora Graeca* become important and beautiful icons of the biologically largely unknown Mediterranean flora.

Εισαγωγή

Προϋποθέσεις για τη δημιουργία της σπανιότατης και ωραιότατης έκδοσης *Flora Graeca* (Sibthoriana) ήταν: μια εξερευνητική περιήγηση, άφθονο φυτικό υλικό, η μεγάλη περιουσία και η διαθήκη του Sibthor, μακροχρόνια εργασία από αρκετούς επιστήμονες και πολλούς ανώνυμους καλλιτέχνες, και η προκαταβολή χρημάτων από ελάχιστους συνδρομητές. Χρειάστηκαν τριάντα τέσσερα χρόνια για να ολοκληρωθούν 25 αντίτυπα *Flora Graeca* (1806-1840). Εν τω μεταξύ, είχαν περάσει σαράντα τέσσερα χρόνια από τον θάνατο του καθηγητού John Sibthor που είχε την έμπνευση και την δυνατότητα για την υλοποίησή της. Ορισμένες συγκυρίες και η πνευματική προσπάθεια που απαιτήθηκε για την ολοκλήρωση της έκδοσης συνέβαλαν στη «μυστική» φήμη της. Πολλοί νόμιζαν πως υπήρχε κάπου ένα χειρόγραφο. Επισήμως, σε μια διένεξη μεταξύ των υπευθύνων της έκδοσης και του Βρετανικού Μουσείου, που έφτασε ως τα δικαστήρια, υποστηρίχθηκε πως *Flora Graeca* ήταν ένα ανύπαρκτο βιβλίο (Harris 2009).

Ο John Sibthor (1758-1796), καθηγητής Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, σπούδασε ιατρική στην Οξφόρδη και το Εδιμβούργο και οι σπουδές αυτές απετέλεσαν εφαλτήριο για την εξερεύνηση των φυτών στο φυσικό τους περιβάλλον. Επειδή γνώριζε την ελληνική γλώσσα (Bruce 1970, Ριζοπούλου 2007) ενδιαφέρθηκε για την ετυμολογία των ονομάτων των φυτών. Περιηγήθηκε με συνοδοιπόρους, σε περιοχές της Ελλάδας και της Ανατολικής Μεσογείου, απάτητες, από εξερευνητικές ομάδες και σε τοποθεσίες γνωστές από κείμενα της κλασικής περιόδου της αρχαιότητας. Ανακαλύφθηκαν εκατοντάδες νέα φυτικά είδη. Αναγνωρίστηκαν αυτοφυή φυτά στα ενδιαιτήματά τους. Εκεί όπου αναπτύσσονταν για χιλιάδες χρόνια, πριν τα συναντήσει η εν λόγω εξερευνητική ομάδα και τους δόθηκαν (νέα) ονόματα.

Ο John Sibthor είχε υπ' όψη του το έργο του Θεοφράστου και όταν επισκέφτηκε τη Βιβλιοθήκη της Βιέννης είδε περίφημους κώδικες με το έργο του Διοσκουρίδη. Στη Βιέννη του συνέστησαν τον καλλιτέχνη Ferdinand Lucas Bauer (1760-1828), ο οποίος τον συνόδευε στο πρώτο ταξίδι στην Ανατολία. Έργο του Bauer ήταν η απεικόνιση των φυτών. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο Ferdinand Bauer θεωρείται ο καλύτερος ζωγράφος βοτανικών θεμάτων όλων των εποχών (Stearn 1960, Lack 1998). Οι εξαιρετικές υδατογραφίες του Bauer συντηρούνται στη βιβλιοθήκη του Τμήματος Plant Sciences, του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και το κοινό δεν έχει πρόσβαση σε αυτές. Με το βιβλίο *Υπέροχη Ελληνική Χλωρίδα Flora Graeca* (Harris 2009), δημοσιοποιείται ευρύτερα η υπέροχη, σπάνια, δυσπρόσιτη δεκάτομη *Flora Graeca* Sibthoriana. Εμφανίζονται υδατογραφίες και γκραβούρες ανθισμένων φυτών και περιγράφεται η διαδικασία που οδήγησε στην δημιουργία της. Άλλη σπουδαία πηγή πληροφοριών είναι το βιβλίο *The Flora Graeca story* (1999) του W. Lack με τον D. Mabberley (Krimbas 2004), το οποίο ήταν ακριβό και δεν είχε μεγάλη κυκλοφορία (Harris 2009).

Ο John Sibthor πέθανε από φυματίωση σε ηλικία 37 ετών. Ουδέποτε είδε τη *Flora Graeca*. Σύμφωνα με τη διαθήκη του, όλα του τα υπάρχοντα (συλλογές, βιβλιοθήκη και μεγάλη ακίνητη περιουσία) περιήλθαν στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Η τελευταία του επιθυμία ήταν να δημοσιοποιηθεί η συλλογή των φυτικών δειγμάτων από την Ανατολική Μεσόγειο με δύο εκδόσεις: 1) *Flora Graeca* με έγχρωμη εικονογράφηση φυτών και 2) *Florae Graecae Prodromus* με ονόματα φυτών (επιστημονικά, συνώνυμα και κοινά ελληνικά ονόματα), χωρίς εικονογράφηση. Η πανάκριβη, δυσπρόσιτη έκδοση *Flora Graeca* (1806-1840) κυκλοφόρησε τελικά σε πολύ λίγα αντίτυπα (25 αντίτυπα) και ακολούθησε μια πολύ πιο φτηνή δεύτερη έκδοση σε 40 αντίτυπα, κατά τον 19ο αιώνα. Το βιβλίο *Florae Graecae Prodromus* (1806) κυκλοφόρησε σε 500 αντίτυπα.

Όλα τα πρωτότυπα –έγγραφα, σκίτσα, οι υδατογραφίες του Ferdinand Bauer, οι σημειώσεις, η φυτοθήκη και το ημερολόγιο του Sibthorp– φυλάσσονται στη Βιβλιοθήκη του Τμήματος Plant Sciences του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, σε μια αίθουσα με σταθερή θερμοκρασία (19 °C), όπου το κοινό δεν έχει πρόσβαση. Από τις ανεκτίμητες (με όρους ανταλλακτικής αξίας) υδατογραφίες του Ferdinand Bauer, φιλοτεχνήθηκαν χαλκόγραφες, επιχρωματισμένες με το χέρι γκραβούρες των φυτών που αποτελούν τον ιστό της έκδοσης. Η αξιόπιστη απεικόνιση των φυτών σχετίζεται με τη μεθοδολογία της επιστήμης και χρησιμοποιήθηκε για την αποτύπωση χαρακτηριστικών και την αναγνώριση οργανισμών (Harris 2005). Στις μέρες μας, το έργο του Ferdinand Bauer (Lack 2004) αποκαλύπτεται σε: α) Σκίτσα φυτών, σημειωμένα με αριθμούς που αντιστοιχούν σε χρώματα, από έναν ανύπαρκτο κατάλογο. β) Αδημοσίευτες τοπιογραφίες. γ) Υδατογραφίες φυτών, ερπετών, μικρών ζώων, ψαριών και πτηνών. Όλα αυτά θεωρούνται θησαυρός, για το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.

Περιηγήσεις, εξερευνησίες, συλλογές φυτικών δειγμάτων (Smocovitis 2003) και η μελέτη υλικού (με μεθόδους και σύγχρονη υλικοτεχνική υποδομή) από την φυτική ποικιλότητα, μπορεί να φαίνονται ανώδυνες και ρομαντικές δραστηριότητες, αλλά απαιτούν σκληρή δουλειά. Οι συλλογές φυτών πέρα από την επιστημονική τους αξία (Funk 2006, Knapp 2008), αντικατοπτρίζουν ενδιαφέρον, επιμονή, υπομονή, περιπέτειες, οφέλη, απώλειες και φιλοδοξίες. Υπήρξε και μια άλλη κατηγορία περιηγητών που την περιέργειά τους κέντριζε εκείνη η Βοτανική που συνέδεε περιγραφές για την αρχαιότητα με την πραγματικότητα. Η μεταμόρφωση της έμβιας, φυτικής ύλης διατηρούσε «ζωντανή» και την ιστορία του τόπου (Rhizopoulou 2004, Rhizopoulou 2007, Ριζοπούλου & Μαρμαρινός 2004). Η πρόκληση από τα ακίνητα, αυτοφυή μεσογειακά φυτά –τα οποία είχαν απασχολήσει προγενέστερους από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα (Pavord 2005)– ήταν μεγάλη.

Υλικά και Μέθοδοι

Η ερευνητική ενασχόληση της Σ.Ρ. με την οικοφυσιολογία μεσογειακών φυτών και ορισμένες απόψεις για τη μεθοδολογία της επιστήμης, την οδήγησαν σε βιβλιογραφικές πηγές του 19ου αιώνα, οι οποίες με τη σειρά τους άνοιξαν την πόρτα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος και τους θησαυρούς της (Κρεμμυδάς & συν. 1999). Ένα αντίτυπο από τη 2η έκδοση *Flora Graeca* του 19ου αιώνα, κοσμή την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, αποκαλύπτοντας ανέγγιχτες από τον χρόνο χαλκόγραφες επιχρωματισμένες με το χέρι γκραβούρες φυτών. Από τη μελέτη προέκυψε πως τα πρωτότυπα φυλάσσονται στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το 2006, η Σ.Ρ. είδε το αρχείο *Flora Graeca* της Οξφόρδης και το σπάνιο *Prodromus*, με τη συνεργασία του S.H. που είναι υπεύθυνος για την φύλαξη αρχείων και φυτοθηκών, στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Ριζοπούλου 2007). Ο S.H. εργάζεται στο χώρο όπου υπάρχει όλο το αρχαικό υλικό περί την *Flora Graeca* και έγραψε το βιβλίο *The Magnificent Flora Graeca* (Bodleian Library, 2007). Η Σ.Ρ. ασχολήθηκε με τη μετάφραση και την προσαρμογή αυτού του βιβλίου, από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα (Harris 2009). Μεσολάβησαν δύο αιώνες μέχρι να φτάσουν στα χέρια του αναγνωστικού κοινού, οι θαυμάσιες γκραβούρες των φυτών και η αξεπέραστη ομορφιά των υδατογραφιών των ανθισμένων φυτών της *Flora Graeca*. Πολλές πληροφορίες για τον John Sibthorp και τον Ferdinand Bauer, τις δυσκολίες των ταξιδιών στην Ανατολική Μεσόγειο στα τέλη του 18ου αιώνα, τα αυτοφυή μεσογειακά φυτά, τη μνημειώδη έκδοση και το κληροδότημα της *Flora Graeca*, είναι πλέον ευρέως διαθέσιμες.

Αποτελέσματα – Συζήτηση

Η Μεσογειακή Λεκάνη θεωρείται ένα από τα 34 «hotspots» της βιοποικιλότητας της Γης, που χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη πολλών ενδημικών φυτικών ειδών (Myers et al. 2000). Σε περιοχές της Μεσογειακής Λεκάνης δημιουργήθηκαν «βιολογικά εργαστήρια», όπου με βάση τη φυσική επιλογή και την εξέλιξη των ειδών προέκυψε η ποικιλότητα που υπάρχει. Έτσι, εξηγείται και το πλήθος των ενδημικών φυτών. Η ποικιλότητα της χλωρίδας των Μεσογειακών περιοχών αποκαλύπτει προσαρμοστικούς μηχανισμούς σε συνθήκες περιβαλλοντικής καταπόνησης. Δεν πρέπει να παραληφθεί πως η ανθρώπινη δραστηριότητα και η πανίδα έχουν επηρεάσει τη χλωρίδα και τη βλάστηση της Ανατολικής Μεσογείου, από την αρχαιότητα. Ο καθηγητής John Sibthorp συνειδητοποίησε πως αυτό το νοτιοανατολικό τμήμα της Ευρώπης έδινε τις μεγαλύτερες ευκαιρίες, είτε για να γίνει γνωστός ένας νέος επιστήμονας, είτε να αυξήσει τη φήμη του ένας φασμμένος Βοτανικός, εκείνη την εποχή (Harris 2009).

Ο Sibthorp και οι συνοδοιπόροι του περιηγήθηκαν κυρίως κατά μήκος των ακτών, και έκαναν εξορμήσεις στην ενδοχώρα. Κατά τη διάρκεια των εξερευνήσεων, είδαν πολλά φυτικά είδη. Την άνοιξη, πολυάριθμα ανθισμένα, ετήσια φυτά –μεταξύ των οποίων και άγριες ορχιδέες– δημιουργούσαν μια υπέροχη παλέτα στη φύση και αποκάλυπταν μια ποικιλότητα που δεν θύμιζε διόλου οτιδήποτε είχαν δει στην πατρίδα. Είδαν αείφυλλα σκληρόφυλλα είδη να εξαπλώνονται ως παραθαλάσσιες περιοχές και φρύγανα να σχηματίζουν χαρακτηριστικές διαπλάσεις, από χαμηλούς, αρωματικούς και ακανθώδεις θαμνώνες. Οι περιηγητές διέσχισαν ελαιώνες και είδαν μια δεύτερη, φθινοπωρινή αυξητική (Rhizopoulou et al. 1991), και ανθική περίοδο στο μεσογειακό οικοσύστημα. Βρέθηκαν σε απόκρημνα, βαθιά φαράγγια που δρουν σαν καταφύγια για φυτά που εξαφανίζονται σε άλλες περιοχές και θεωρείται πως αντιπροσωπεύουν θύλακες της αυτοφυούς βλάστησης (αρκετών περιοχών). Είδαν άγριες γαρφαλιές να αναπτύσσονται σε απόκρημνες περιοχές. Στις μέρες μας, πολλά από τα καλλωπιστικά, κηπευτικά γαρύφαλα προέρχονται από είδη του γένους *Dianthus* που φύονται στα ιλιγγιώδη καταφύγια των αυτοφυών φυτών.

Η φυτοθήκη του Sibthorp βρίσκεται στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Lack 1997). Αρχικά, τα δείγματα της πολύτιμης συλλογής τοποθετήθηκαν με προχειρότητα και αταξία, και χρειάστηκε μεγάλη πνευματική προσπάθεια από ανθρώπους όπως ο James Edward Smith (1759-1828), για να είναι εύχρηστη και χρήσιμη σήμερα. Ο Sibthorp δεν κράτησε σημειώσεις και δεν έγραψε ετικέτες, ισχυριζόμενος πως (θα) θυμόταν από μνήμης όλες τις πληροφορίες για τα φυτά της συλλογής του. Ο Sibthorp έχει την κυριότητα του φυτικού υλικού που συνέλεξε μαζί με τους συνεργάτες του. Πρόκειται για υλικό που άμεσα ή έμμεσα επηρέασε την ποικιλότητα των φυτών που μεγαλώνουν πλέον σε ιδιωτικούς και δημόσιους κήπους. Ωστόσο, πολλές πληροφορίες χάθηκαν, επειδή μεσολάβησαν μετακινήσεις, κακουχίες, καταστροφή αρχείων και σημειώσεων. Αντίθετα, οι πρωτότυπες υδατογραφίες του Ferdinand Bauer διατηρούνται ανέπαφες και επιβιώνουν θριαμβευτικά, παρά τις δυσκολίες που επικρατούσαν στην Οξφόρδη, κυρίως στα μέσα του 20ου αιώνα. Η ποιότητα των υδατογραφιών του Ferdinand Bauer αποτελεί μέτρο σύγκρισης για οποιαδήποτε εικονογράφηση φυτών και αποδεικνύει ότι μπορεί να επιτευχθεί από τη συνεργασία ενός Βοτανικού με έναν πρώτης τάξης Καλλιτέχνη.

Ο Sibthorp αποκάλυψε την φυτική ποικιλότητα της Ανατολικής Μεσογείου. Όσα φυτά χαρακτήρισε ως σπάνια, εξακολουθούν να είναι σπάνια, ενώ δεν είναι ακόμη γνωστά σπουδαία χαρακτηριστικά της βιολογίας τους, όπως το μέγεθος του πληθυσμού,

οι προσαρμοστικοί μηχανισμοί και η αναπαραγωγή τους. Όλα αυτά θεωρούνται βασικές γνώσεις, αν προσβλέπουμε στη διατήρηση σπάνιων και απειλούμενων φυτών.

Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, η επιχείρηση «Flora Graeca» ήταν τραγική για τον Sibthorp (Bruce 1970), ο οποίος πέθανε χωρίς να δει έναν τόμο ολοκληρωμένο. Το ταξινομικό σύστημα που χρησιμοποίησε, ήταν ξεπερασμένο όταν άρχισε η τακτοποίηση των δειγμάτων. Νέα είδη που βρήκε η εξερευνητική του ομάδα ονομάστηκαν από άλλους βοτανικούς και η ανακάλυψή τους αποδόθηκε σε άλλους επιστήμονες.

Η περιορισμένη κυκλοφορία της *Flora Graeca* ελαχιστοποίησε τη δυνατότητα πρόσβασης στα περιεχόμενα της έκδοσης, για δυο αιώνες. Όμως, στις μέρες μας ψηφιοποιείται και υπάρχει ηλεκτρονική πρόσβαση στο αρχείο «Flora Graeca for the 21st century» (www.odl.ox.ac.uk/collections). Όσο περισσότεροι άνθρωποι γνωρίζουν την *Flora Graeca* (Harris 2009), τόσο εκτιμάται η προσπάθεια των Sibthorp, Bauer, Hawkins και Smith για τη δημιουργία αυτής της υπέροχης έκδοσης (Stearn 1967, 1976).

Στο βιβλίο *Υπέροχη Ελληνική Χλωρίδα Flora Graeca* του Stephen Harris (2009), παρουσιάζεται η ιστορία των δυο βοτανικών εξερευνητικών περιηγήσεων του Sibthorp σε περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, στη διάρκεια των οποίων πραγματοποιήθηκε συλλογή φυτικού υλικού που συνέβαλε στη δημιουργία της *Flora Graeca*. Η εξερευνητική ομάδα του Sibthorp συνέλεξε φυτικά δείγματα, μετακινούμενη σε διάφορες και δυσπρόσιτες περιοχές, στα τέλη 18ου αιώνα. Οι συνοδοιπόροι πέρασαν από μικρά χωριά και πόλεις όπως η Λιβαδειά, η Αράχωβα, η Χαλκίδα. Έφτασαν δια θαλάσσης ως τη Σκιάθο, την Αθωνική πολιτεία, τους Οθωνούς, την Ιθάκη, την Κρήτη, την Κύπρο, τη Μήλο και σε άλλα νησιά. Είδαν την Αθήνα. Περιηγήθηκαν σε Αττική, Φωκίδα, Εύβοια, Αρκαδία και αλλού.

Ο Sibthorp εισήγαγε μεσογειακά φυτά στη φυτοκομία της Αγγλίας και μετέφερε χρήσιμες πληροφορίες για φυτικά είδη που θα στόλιζαν (μελλοντικά) ιδιωτικούς και δημόσιους βοτανικούς κήπους. Ο Sibthorp είδε την ποικιλότητα της μεσογειακής χλωρίδας και αποδείχθηκε πως είχε δίκιο όταν σχολίαζε πως «τα άγρια φυτά βρίσκουν καταφύγιο σε μη παραγωγικά εδάφη». Επίσης, όταν διατύπωσε την άποψη πως «από τα φυτά θα φανεί καλύτερα –σε σχέση με ότι γράφεται σε ένα μετεωρολογικό δελτίο– η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στο κλίμα μιας νοτιοδυτικής και μιας βορειοδυτικής περιοχής, όταν η διαφορά τους είναι για παράδειγμα μόνο 3°», διέβλεπε την κληρονομιά της φυτικής ποικιλότητας. Επειδή ήταν και γαιοκτήμονας, ενδιαφερόταν και για τα καλλιεργούμενα φυτά και έκανε παρατηρήσεις για τη χρήση της γης.

Περιβαλλοντικές και ανθρωπογενείς πιέσεις ασκούνται στα φυτά της Ανατολικής Μεσογείου και μέσα από ποικίλες δραστηριότητες επιβάλλεται απώλεια ενδιαιτημάτων και μειώνεται η εξάπλωση των αυτοφυών φυτών. Επιπλέον, αν επιβεβαιωθούν οι απειλές που συσσωρεύονται από την κλιματική αλλαγή, τότε οι επιπτώσεις στη μεσογειακή χλωρίδα θα είναι πολύ σοβαρές (Thuiller et al. 2005). Ενδεχομένως, οι υδατογραφίες του Bauer από την Ελληνική χλωρίδα αποτελούν πολύτιμες και σπουδαίες αποδείξεις μιας εξαφανιζόμενης και εν πολλοίς άγνωστης χλωρίδας (Harris 2009).

Είναι γεγονός πως η *Flora Graeca* συνέβαλε στην ανάπτυξη της Βοτανικής, σαν ακαδημαϊκή εξειδίκευση, στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης στις αρχές του 19ου αιώνα.

Ευχαριστίες

Η μελέτη για την *Flora Graeca* ενισχύθηκε οικονομικά από πρόγραμμα μορφωτικών ανταλλαγών Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας και το ερευνητικό πρόγραμμα Καποδίστριας (Ε.Λ.Κ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.).

Βιβλιογραφία

- Bruce M.R. 1970. John Sibthorp. *Taxon* 19: 353-360.
- Funk V.A. 2006. Floras: a model for biodiversity studies or a thing of the past? *Taxon* 55: 581-588.
- Harris S. 2005. The scientific context of botanical illustration. In: Sherwood S., Harris S.A. & Juniper B.E. (eds), *A new flowering, 1000 years of botanical art. The Ashmolean, Oxford, 186-191.*
- Harris S. 2009. Υπέροχη Ελληνική Χλωρίδα, *Flora Graeca*. Διάυλος, Αθήνα.
- Knapp S. 2008. Species concepts and floras: what are species for? *Biological Journal of the Linnean Society* 95: 17-25.
- Κρεμμυδάς Β., Σκλαβενίτης Τ. & Στάϊκος Κ. 1999. Οι θησαυροί της Εθνικής Βιβλιοθήκης. *Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Αθήνα*, 242-245.
- Krimbas C. 2004. H. Walter Lack with David J. Mabberley, the *Flora Graeca* Story—Sibthorp, Bauer and Hawkins in the Levant. *Historical Review* 1: 277-285.
- Lack H.W. 1997. The Sibthorpien herbarium at Oxford: Guidelines for its use. *Taxon* 46: 253-263.
- Lack H.W. 1998. Recording form in early nineteenth century botanical drawings: Ferdinand Bauer's "cameras". *Curtis's Botanical Magazine* 15: 254-274.
- Lack H.W. 2004. An annotated catalogue of the printed illustrations by Franz Bauer (1758-1840). *Archives of Natural History* 31: 80-101.
- Myers N., Mittermeier R.A., Mittermeier C.G., da Fonseca G.A.B. & Kent J. 2000. Biodiversity hotspots for conservation priorities. *Nature* 403: 853-858.
- Pavord A. 2005. *The naming of names*. Bloomsbury, London.
- Rhizopoulou S, Meletiou-Christou MS, Diamantoglou S. 1991. Water relations for sun and shade leaves of four Mediterranean evergreen sclerophylls. *Journal of Experimental Botany* 42: 627-635.
- Rhizopoulou S. 2004. Symbolic plant(s) of the Olympic Games. *Journal of Experimental Botany* 55: 1601-1606.
- Rhizopoulou S. 2007. *Olea europaea* L.: a contribution to culture. *American-Eurasian Journal of Agricultural & Environmental Sciences* 2: 382-387.
- Ριζοπούλου Σ. & Μαρμαρινός Μ. 2004. Φυτά ως στοιχείο πολιτιστικής κληρονομιάς: ότι δεν βλέπει ο Οιδίποδας όταν φτάνει στον Κολωνό. *BIO* 11: 50-52.
- Ριζοπούλου Σ. 2007. *Flora Graeca*. *Νεύσις* 16: 34-44.
- Smocovitis V.B. 2003. Fielding Biology. *Science* 299 (5613): 1665-1666.
- Stearn W.T. 1960 Franz and Ferdinand Bauer, masters of botanical illustration. *Endeavour* 19 (73): 27-35.
- Stearn W.T. 1967 Sibthorp, Smith, the *Flora Graeca* and the *Florae Graecae Prodrromus*. *Taxon* 16: 168-178.
- Stearn W.T. 1976. From Theophrastus and Dioscorides to Sibthorp and Smith: the background and origin of the *Flora Graeca*. *Biological Journal of the Linnean Society* 8: 285-298.
- Thuiller W., Lavorel S., Araujo M.B., Sykes M.T & Prentice I.C. 2005. Climate change threats to plant diversity in Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 102: 8245-8250.